

ко 300 монастирів. Автор, зокрема, розкриває роль Київської Софії та Києво-Печерського монастиря як центрів освіти й науки.

У книзі розповідається і про міжусобну боротьбу князів, яка призводила до ослаблення держави, і про героїзм русичів під час походів та оборони рідної землі. У цьому зв'язку автору варто було б рельєфніше показати особливості історичного розвитку окремих давньоруських земель-князівств, зокрема Галицько-Волинського. Адже, як зазначається в книзі, останнє «стало своєрідною сполучною ланкою, що зв'язувала процеси формування української феодальної державності у неперервний історичний наступ» (с. 200). Недостатньо уваги приділяється у виданні також висвітленню побуту й звичаїв людної Київської Русі, проблемі етнокультурного розвитку тогочасного суспільства.

Видання вдало доповнюють 59 чорно-білих та понад 30 кольорових ілюстрацій. Це здебільшого мініатюри з літописів, присвячені найрізноманітнішим темам: битвам з ворогами, укладанню миру, поховальним ритуалам, народним ігрищам. На них зображені стародавні храми і фортеці, князі й княгині, грошові одиниці, зброя та прикраси. У «Додатку» наведено літописну оповідь про хрещення Русі та «Повчання» Володимира Мономаха. Все це переносить читача в далекі часи нашої історії, сповненої драматичних подій, слави та героїзму.

Хочеться підкреслити й належний науковий рівень рецензованої праці, що проявляється у вдалому доборі літописного матеріалу, його глибоких коментарях з посиланням на історичні документи та відповідні монографії.

Видавництву «Радянська школа» (нині «Освіта») хотілося б запропонувати видати серію подібних книжок, у яких висвітлювалися б подальші події нашої історії. І видавати їх більшим тиражем, оскільки рецензована праця розійшлася миттєво.

Одержано 15.02.92

І. М. ГУНЬОВСЬКИЙ (Львів)

*СОЦИАЛИСТИЧЕСКАЯ ЧЕРНИГОВЩИНА. 1946—1980.
СБОРНИК ДОКУМЕНТОВ И МАТЕРИАЛОВ.*

К. : Наук. думка, 1987.— 290 с. *

У час підвищеної уваги широкої громадськості України до своєї історії особливий інтерес викликають публікації документів і, зокрема, ті, звідки можна довідатися про минуле конкретної області, району, міста, села. Саме до таких видань належить документальний збірник з історії Чернігівщини.

Сучасний період характеризується критичним ставленням до здобутків археографії України за повоєнний час, що цілком природно. Проте, на превеликий жаль, це часто перетворюється на критиканство та суцільне заперечення будь-якого позитивного значення доробку радянської археографії. Насамперед це стосується періоду так званого «розвинутого соціалізму».

Проте слід, на нашу думку, ретельно й зважено проаналізувати зроблене і використати позитивне. Адже без цього марно сподіватися на те, що й наш час з погляду історіографів майбутнього не перетвориться на суцільну «чорну пляму».

З цієї точки зору рецензований збірник дає підстави для цікавих.

* Упорядники: С. М. Мельник (ст. упорядник), В. М. Волковинський, Н. М. Полетун, Л. Ф. Сурабко, В. Д. Фельчевська.

та повчальних спостережень. Видали його у 1987 р., а наступного року, коли історична наука на Україні тільки починала перебудовуватися, на нього з'явилася рецензія в «Архівах України»¹, в якій давалася докладна археографічна характеристика видання. Висновок — звичайний для тих часів — цілком позитивний.

Така оцінка збірника заперечень не викликає. Адже у ньому вміщено документи 9-ти центральних, республіканських, обласних і місцевих архівів, 6-ти — республіканських та місцевих газет. У двох розділах «Відбудова й розвиток народного господарства Чернігівщини, 1946—1965» і «Соціально-економічний та культурний розвиток Чернігівщини, 1966—1980» подані відомості про політичне, економічне, культурне життя області, про соціальне становище трудящих міста й села і т. п. На відміну від аналогічних видань по інших областях тут вміщено цікаві документи з проблем екології, охорони пам'яток історії та культури, про археологічні дослідження на Чернігівщині тощо.

До недоліків, яких можна було б запобігти навіть у часи складання збірника, слід зарахувати подекуди нераціональне використання його площі (є прогалини між документами, коротенькі інформаційні повідомлення, які можна було вмістити в передмові або коментарях), убогість довідкового апарату, незрозуміле «захоплення» упорядників різного роду зверненнями, звітами й рапортами про виконання починів та кампаній, відсутність документів особистого походження і т. п.

Проте нас зацікавила насамперед інформативність збірника, тобто можливість використання опублікованих документів у сучасних умовах. Вміщені в збірнику у великій кількості документи з партійних архівів стосуються найважливіших проблем історії Чернігівщини 1946—1980 рр. Вони неоднозначно свідчать про те, у чийх руках була влада в області.

Про рівень життя трудівників міста й села вміщено небагато документів, але вони по-своєму досить красномовні. Так, довідка обкому партії (травень 1948 р.) повідомляє «нагору» про «піднесення» серед селянства під час підписки на III Державну позику відбудови та розвитку народного господарства СРСР (с. 32—33). Завідуючий відділом обкому підкреслює, що внаслідок відповідної роботи селяни вносили на позику готівкою. Це сильно хвилювало керівні органи. Адже у селян грошей було обмаль, і сталінське керівництво намагалося отримати саме готівку, а не, приміром, облігації своїх же попередніх позик. Далі йдеться про те, що 160 колгоспників с. Городище Коропського району підписалися на 60 тис. крб., або на 375 крб. кожний. Значення цієї суми буде більш зрозумілим, коли пригадаємо, що в 1951 р. середня оплата одного трудовдя на сході України становила 1,22 крб. Тобто для сплати позики колгоспнику треба було заробити 308 трудовднів². Такі підрахунки пояснюють, чому на Чернігівщині в 1951 р. 12%, а в 1952 р. 10% колгоспників не виробили встановленого мінімуму трудовднів, бо зароблені гроші все одно йшли на державні позики³.

Видно і заходи, якими в 1951 р. партійні органи намагалися «підняти» село, — укрупнення колгоспів, введення голів колгоспів у номенклатуру обкому, а бригадирів та завфермами — в номенклатуру райкомів партії, тобто збільшення партійного про шарку серед керівництва колгоспами. Але тут же повідомляються факти, які показують марність цих кампаній. 73% голів колгоспів області у тому ж 1951 р. не мали навіть загальної середньої освіти, а продуктивність праці в господарствах підвищувалася за рахунок перегляду норм виробітку (с. 73).

¹ Велігодський В. М. (Рец.) Социалистическая Черниговщина, 1946—1980. Сб. документов и материалов.— К.: Наук. думка, 1987.— 290 с. // Архіви України.— 1988.— № 1.— С. 71—72.

² Центр. держ. арх. громадських організацій України, ф. 1, оп. 30, спр. 3326, арк. 51, 57.

³ Там же, арк. 57.

У збірнику практично відсутня реальна статистика. Всі дані подаються в процентах до попереднього періоду. Красномова і відсутність якихось узагальнюючих підрахунків за весь період 1946—1980 рр. Єдиний документ подібного роду — зведення облплану про обсяг капіталовкладень у народне господарство по п'ятирічках — переконує нас у затратності та низькій ефективності останнього.

Тіткості на сторінках збірника все ж таки проривається реальна статистика, хоч упорядники і не коментують її. Так, порівняння газетних повідомлень про підсумки переписів 1959, 1970 та 1979 років свідчить, що за цей період населення області зменшилося з 1572,7 тис. чол. до 1501,9 тис. чол., або на 4,5%, а українців — з 1487,1 тис. до 1387,6 тис., або на 6,7%.

Документи подають відомості про реальний стан справ з викладачами у вузах, про «дутьість» різного роду починів, про реальну роль профспілок — цього «п'ятого колеса воза» адміністративно-командної системи тощо.

Звичайно, на сторінках збірника ми не знайшли свідчень про недоліки, невирішені проблеми, не кажучи вже про зловживання керівництва чи політичні репресії. В тих документах, які мали змогу використати упорядники, відповідних даних просто не було. Не можна сьогоднішні вимоги висувати до ніби недавніх, але далеких часів. Та й упорядники збірника сьогодні багато чого зробили б по-іншому.

Таким чином, виданням документального збірника з історії Чернігівщини в 1946—1980 рр. зроблено певний внесок у розвиток історичної науки. Справа стоїть лише за тим, щоб належним чином використати закладені в ньому інформаційні можливості. При підготовці у майбутньому подібних збірників з історії областей слід враховувати досвід попередніх. На жаль, поки що це не робиться, і нові публікації⁴ документів повторюють старі помилки застійних часів.

Одержано 10.02.92.

І. Д. МАЗУР (Київ),
С. Г. ВОДОТИКА (Київ)

⁴ Из истории Новгород-Северского (Документы и материалы).— Чернигов, 1989.— 138 с. (Укладачі: С. М. Мельник (відповідальний укладач), В. П. Коваленко, Н. П. Коваленко, Н. М. Полетун, Л. Ф. Сурабко, О. М. Федірکو); Документи і матеріали з історії Чернігова (До 1300-річчя заснування) (Публікацію підготували І. К. Івашенко та Н. М. Полетун) // Архіви України.— 1990.— № 6.— С. 10—16.

О. В. Соколовская.

ГРЕЦИЯ В ГОДЫ ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ.

М.: Наука, 1990.— 209 с.

Дослідження питань міжнародних відносин у зв'язку з подіями першої світової війни має й сьогодні важливе наукове і політичне значення. Особливо, якщо йде мова про такий близький до нас регіон, як Балканський півострів. Тому монографія О. В. Соколовської, в якій вперше докладно розглянуті питання взаємовідносин Греції з Росією, Францією та Англією у зв'язку з такими подіями, як Дарданелльська операція 1915 р., відкриття Салонікського фронту, безпосередній вступ Греції у війну, є актуальною.

О. В. Соколовська опрацювала численні документальні джерела Архіву зовнішньої політики Росії МЗС СРСР, Центрального державного